

Akademik Cəlal Əliyev – 95

Azərbaycanın biologiya və aqrar elmlərinin inkişafı və nailiyyətləri ilə yaxından tanış olan hər bir şəxsə məlumdur ki, bütün bunların arxasında əldə etdiyi nəzəri və tətbiqi elmi nəticələri sayəsində dünyanın tanınmış elm korifeyləri ilə bir sırada dayanan görkəmli alim, akademik Cəlal Əliyev şəxsiyyəti durur.

Azərbaycanda biologiya və aqrar elmlərinə aid olan bütün sahələrin istiqamətləndirilməsində, müvafiq tədqiqatlar müasir elm sahələrinin, o cümlədən, biotexnologiya və informasiya texnologiyalarının cəlb olunmasında və bu günə kimi əldə olunmuş nailiyyətlərdə müstəsna rol dünya şöhrətli alim, elm fədaisi akademik Cəlal Əliyevə məxsus olmuşdur. Bu nəhəng elm patriarxının yaradıcılığı Azərbaycanında aqrar və biologiya elmlərinin inkişaf tarixinin zirvəsidir.

1970-ci illərdən başlayaraq akademik C.Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və yaxından köməyi sayəsində Azərbaycanda həyata keçirilən "yaşıl inqilab" dalğası region ölkələrini də əhatə etmişdir. Hətta "Qaraqılçığ-2", "Mirbəşir-50", "Vüqar", "Şiraslan-23", "Tərtər", "Bərəkətli-95", "Əlincə-84", "Ruzi-84" və başqa buğda sortları Özbəkistan, Türkmənistan, Gürcüstan və s. respublikalarda

mində tənəzzülün yaranmasına gətirib çıxardı.

Məhz bu mürəkkəb illərdə akademik Cəlal Əliyev hər cür təqib və təzyiqlərə rəğmən, seleksiya proqramını həyata keçirmək üçün alim kollektivini öz ətrafında sıx birləşdirərək ruhdan düşməyə qoymamışdır. Çətinliklərə baxmayaraq, həmin illər milli genefondun istifadəsi ilə aparılan seleksiya işləri nəticəsində yüksək məhsuldar "Qaraqılçığ-2", "Mirbəşir-50", "Tərtər" və "Vüqar" bərk buğda sortları yaradılmış və rayonlaşdırılmışdır.

Ölkənin ağır günündə xalqın tələbi ilə ulu öndər Heydər Əliyev respublika rəhbərliyinə qayıdıqdan sonra Azərbaycanın dirçəlməsi dövrü başlandı. 1990-cı illərin ikinci yarısında elmə qoyulan tələblər dəyişilməkdə idi. Ulu öndərin tam gücü ilə vüsət almış torpaq islahatları bazar münasibətlərinə keçidi dönməz prosesə çevirdi. Elmin obyektinə dəyişdi, eyni zamanda, problemin aşkarlanması və onun həllinə yeni tefəkkürlə yanaşılması tələb

rin alimləri, FAO-nun və ICARDA-nın dəstəyi ilə ilk dəfə olaraq ölkədə bir ildə 2 dəfə məhsul alınması texnologiyası tətbiq edilmiş, minlərlə fermer bu texnologiyalar barədə məlumatlandırılmışdır.

Yarım əsrdən çox bir müddətdə akademik bitkilərin genetik müxtəlifliyinin keşiyində olmuşdur. Cəlal Əliyevin təşəbbüsü ilə Bioloji Müxtəlifliyə dair Beynəlxalq Konvensiya Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən 2000-ci ildə ratifikasiya olunmuşdur.

1995-ci ildə akademik C.Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə respublikanın müstəqillikdən sonrakı vəziyyəti əks etdirmək üçün bitki genetik ehtiyatlarının ətraflı təhlili əsasında I ölkə məruzəsi hazırlanmış, FAO-ya təqdim edilərək beynəlxalq ekspertlər tərəfindən təhlillərin dərinliyi və irəli sürülən müddələrin istifadəsi baxımından çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Onun Milli Proqramın hazırlanmasında və ölkədə BGE üzrə strateji xəttin müəyyənləşdirilməsində göstərdiyi iradə və elmi uzaqqörenlik sonrakı on il ərzində öz bəhrəsini vermiş, genetik ehtiyatların toplanması, artırılması və saxlanılması sahəsində böyük işlər

Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmişdir.

Cəlal müəllimin çox böyük önəm verdiyi ən vacib məsələlərdən biri yüksək ixtisaslı kadrların hazırlanması idi. Multidissiplinar istiqamətdə innovativ tədqiqatların aparılması məqsədilə 70-ci illərdən başlayaraq müxtəlif ixtisaslar: biologiya, kimya, fizika, riyaziyyat, aqrar elmlər və b. üzrə ali məktəb məzunlarından ibarət elmi kollektivin hazırlanmasına başlanmışdır.

Cəlal Əliyev elmi və ictimai xidmətləri qədirbilən Azərbaycan xalqı və dövləti tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Elmin inkişafında böyük xidmətlərinə görə o, Azərbaycanın Əməkdar elm xadimi adını almış, iki dəfə Qırmızı Əmək Bayrağı ordeni (1972, 1986), Azərbaycan Respublikasının ali mükafatı – "İstiqlal" ordeni (2003), Gürcüstan Respublikasının "Şərəf" ordeni (2003), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fəxri Diplomu (2008) və Azərbaycan Respublikasının "Şərəf" ordeni (2013) ilə təltif olunmuşdur.

Görkəmli ictimai xadim dörd çağırış (1995, 2000, 2005, 2010) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilmişdir.

Akademik Cəlal Əliyev Rusiya Kənd Təsərrüfatı Elmləri Akademiyasının (1995), Ukrayna Aqrar Elmləri Akademiyasının, Belarus Respublikası Aqrar Elmləri Akademiyasının (1996) xarici üzvü; Bitkilərin Molekulyar Biologiyası Beynəlxalq Cəmiyyətinin (1994); Fotosintez Tədqiqatları üzrə Beynəlxalq Cəmiyyətin (1995), Yaponiya Bitki Fizioloqları Cəmiyyətinin (1997), Hüceyrə stresi üzrə Beynəlxalq Cəmiyyətin (1998) üzvü idi. Cəlal Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyətinin üzvü; UNESCO yanında bioetika, elm və texnologiyanın etikası üzrə Milli Komitənin rəhbəri (1999); Yeni Bitki Sortlarının Qorunması üzrə Beynəlxalq Cəmiyyətin (UPOV) səlahiyyətli nümayəndəsi (2004); Azərbaycan Biokimyəçilər və Molekulyar Bioloqlar Cəmiyyətinin sədri (1999); Biologiya Elminin Yeni Sahələrinin İnkişafı Fondunun (BEYSİF) prezidenti (1994) idi.

Akademik Cəlal Əliyev biologiya və aqrar elmləri sahəsində elə başlanğıclara imza atmışdır ki, onların davamlı olduğu göz qabağındadır. Görkəmli alim və müəllim tərəfindən qoyulmuş bu irs bizim üçün ən böyük töhfədir və indi də inamlı davam etdirilir.

**Zeynal ƏKPƏROV,
AR ETN Genetik Ehtiyatlar İnstitutunun
baş direktoru, AMEA-nın müxbir üzvü,
professor, Əməkdar elm xadimi**

Aqrar və biologiya elmlərinin unudulmaz himayədarı

tətbiq olunmuş və hər hektardan 60-95 sentner məhsul götürülməsini təmin etmişdir. Bu sahədə akademik C.Əliyevin CIMMYT və ICARDA ilə birgə apardığı tədqiqatlar xüsusi diqqətə layiqdir.

Cəlal müəllimin yaratdığı sortların kənd təsərrüfatında tətbiqi onların diversifikasiyasına, əhali, fermerlər və kənd təsərrüfatı müəssisələri tərəfindən becərilən bitkilərin və onların sortlarının qorunmasına və müxtəlifliyinin artırılmasına ən böyük dəstəkdir.

Onun bitki genetik ehtiyatlarının milli və dünya genefondunun səmərəli istifadəsi sahəsində apardığı genişmiqyaslı fundamental tədqiqatları milli genefondun zənginləşdirilməsində, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və xalqın rifah halının yüksəldilməsi ilə davamlı inkişafa nail olunmasında, eləcə də bioloji ehtiyatların etibarlı mühafizə edilməsində əvəzsiz rol oynamışdır.

Cəlal Əliyevin seleksiya proqramı da çoxcəhətli və hərtərəfli idi. Bu proqram daim fəaliyyətdə və inkişafda olan, təkrarlanmaz, hissələri bir-birini tamamlayan, dayandırılması və ya zəiflədilməsi mümkün olmayan bir mexanizm, bir sistem xarakteri daşıyırdı.

Lakin 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində Qarabağ müharibəsinin və keçid dövrünün yaratdığı problemlər, Sovetlər Birliyinin dağılması nəticəsində elmi əlaqələrin zəifləməsi, akademik Cəlal Əliyevə və yetirmələrinə olan yersiz təzyiqlər biomüxtəlifliyin mühafizəsi və səmərəli istifadəsi ilə bağlı tədqiqatlara da öz mənfi təsirini göstərdi. Uzun illər ərzində yaradılmış maddi-texniki bazanın dağıdılması, əvəzində heç bir yeni avadanlığın alınmaması, material ehtiyatlarından səmərəsiz istifadə həmin dövrdə tədqiqat siste-

olundu.

Cəlal müəllimin məsləhətləri əsasında 2007-2011-ci illərdə həyata keçirilmiş aqrar Tədqiqat Sisteminin modernləşdirilməsi proqramı çərçivəsində kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın və məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün fermerlərin tətbiqi texnologiyalara və yeni sortların toxumlarına çıxış imkanlarını gücləndirmək mümkün oldu. 2007-ci ildən sonra Elmi-Tədqiqat Əkinçilik İnstitutunda yaradılan on yeni sort (6 yumşaq buğda, 1 bərk buğda, 1 arpa, qarğıdalı, 1 mərəcimək və 1 yerfindiği sortu) Seleksiya Nailiyyətlərin Sınağı və Mühafizəsi üzrə Dövlət Komissiyasında rəsmi qeydiyyatdan keçərək rayonlaşdırıldı. Fermerlər tərəfindən əvvəllər geniş sahələrdə əkilən sortlar 2010-cu ildən yeni sortlarla sürətlə əvəzlənməyə başladı. Bunlara akademik Cəlal Əliyevin rəhbərliyi ilə yaradılmış və qeydiyyatdan keçmiş "Qobustan", "Tale-38", "Əzəmətli 95", "Ruzi 84", "Aran", "Qırmızı gül", "Zirvə-85", "Qızıl" buğda sortları daxildir. Qeyd edilən sortlar bölgə təcrübə stansiyalarında və bir çox fermer təsərrüfatlarında hər hektardan orta hesabla 5 tondan artıq məhsul verirdi.

"2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair "Dövlət Proqramı"nın əsas hədəf göstəricilərində ölkə üzrə dənlə bitkilərin əkin sahələrini 900 min hektara, məhsuldarlığı hektardan 3,2 tona, ümumi istehsalı 2,8 milyon tona çatdırmaq nəzərdə tutulurdu. Bu məqsədlə yeni məhsuldar sortların yaradılması, sınaqdan keçirilməsi və rayonlaşdırılması, həmçinin yeni istehsal texnologiyalarının tətbiqinə xüsusi önəm verildi. Akademik Cəlal Əliyevin rəhbərliyi ilə xarici ölkələ-

görülmüşdür. Bütün bu işlər beynəlxalq ekspertlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş və Azərbaycan FAO-ya qəbul olunmuşdur.

Genetik ehtiyatlarla bağlı kompleks tədbirlərin reallaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə ümummilli lider Heydər Əliyev 21 dekabr 2001-ci il 848 sayılı Sərəncamla Dövlət Komissiyası yaratmışdır. Akademik Cəlal Əliyevin rəhbərliyi ilə 2004-cü ildə Biomüxtəlifliyə dair I ölkə məruzəsi, Bioloji Müxtəlifliyin Mühafizəsi və Səmərəli İstifadəsinə dair Milli Strategiya və Fəaliyyət Planı hazırlanmış, 2006-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Heydər Əliyev siyasi xəttinin layiqli davamçısı cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

Təbiətə böyük islahatçı, novator alim və təşkilatçı olan Cəlal müəllim genetik ehtiyatlarla bağlı hərtərəfli elmi fəaliyyətləri və koordinasiya işlərini gücləndirməyi, Azərbaycanda ilk dəfə olaraq genetik bank yaratmağı, genetik ehtiyatların toplanması, inventarlaşdırılması, mühafizəsi və səmərəli istifadəsinin elmi əsaslarının hazırlanmasını və tətbiqini həyata keçirməyi qarşıya bir məqsəd kimi qoymuşdu. Məhz akademik Cəlal Əliyevin təşəbbüsü və uzaqqörenliyi sayəsində 2003-cü ildə AMEA Genetika və Seleksiya İnstitutunun bazasında bu məqsədlərin həyata keçirilməsində həlledici rol oynaya biləcək bir mərkəz – Genetik Ehtiyatlar İnstitutu və daha sonralar onun strukturunda Milli Genbank yaradılmışdır.

Əlamətdar haldır ki, Cəlal müəllimin neçə illərdən bəri uğrunda çalışdığı və istiqamətverici tövsiyələri nəzərə alınmaqla hazırlanmış "Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında" Qanun 2011-ci ildə